

Balkan Anayasa Mahkemeleri Forumu İkinci Konferansı

"Kuvvetler Ayrılığı Çerçevesinde Türk Anayasa Mahkemesi'nin Demokratik Değerlerin Korunmasında Üstlendiği Rol"

Priştine/Kosova

24 Ekim 2024

Saygıdeğer Meslektaşlarım,

Hanımevendiler, Beyefendiler,

Bugün burada siz değerli katılımcılarla birlikte olmaktan ve seçkin meslektaşlarımdan oluşan bu topluluğa hitap etmekten büyük bir mutluluk duyuyorum.

Kosova Anayasa Mahkemesine ve Başkanı Sayın Gresa Caka Nimani'ye bu etkinlik çerçevesinde yaptıkları nazik davet ve gösterdikleri içten konukseverlik nedeniyle teşekkür ediyorum.

15 dakikalık süre içerisinde sizlere "*Kuvvetler Ayrılığı Çerçevesinde Türk Anayasa Mahkemesi'nin Demokratik Değerlerin Korunmasında Üstlendiği Rol*"den söz etmeye çalışacağım.

Sözlerime Türk kültüründe var olan bir sözle başlamak istiyorum.

Kuvvete dayanmayan adalet aciz, adalete dayanmayan kuvvet zalimdir.

Değerli Katılımcılar,

Bilindiği üzere kuvvetler ayrılığı, adaletin gerçekleşmesi bakımından devletin yasama, yürütme ve yargı olarak tanımlanan organlarının birbirlerini sınırlandırmasıdır. Bir başka söyleyişle bir devlette yasama, yürütme ve yargı görevlerinin değişik yollardan göreve gelen ve aralarında "fren ve dengeleme mekanizması" bulunan ve birbirlerine karşı bağımsız konumda olan organlara verilmesidir. Bu ilke uyarınca devlet organizasyonunda yasayı yapan, uygulayan ve uygulamada ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözen organların farklı olması gerekmektedir.¹

Değerli Dostlar,

Gelişmiş demokrasilerde seçimler ana unsurdur. İktidarlar seçim sonuçlarına göre oluşur. Seçimlerde çoğunluk olmak önemlidir. Bununla birlikte tarihî gerçekler göstermiştir ki demokrasi,

yalnızca seçimler yoluyla halkın iradesini yansıtmakla sınırlı değildir; aynı zamanda hukuk devleti ile insan hak ve özgürlüklerinin korunmasını da içerir. Bu nedenle demokrasilerde, hak ve özgürlüklerin korunması amacıyla -hukukun üstünlüğüne tabi kılmak gibi- çoğunluğun iktidarına yönelik bazı sınırlama araçları öngörülür. Zira insan hakları ve hukukun üstünlüğüne dayalı evrensel ortak değerler demokrasinin esaslı unsurudurlar. Dolayısıyla demokrasilerde bu değerlerin bağımsız mahkemeler oluşturmak, yeterli hukuki mevzuat ve güvenceler sağlamak suretiyle mutlaka korunması gerekir.

Modern devletlerde İkinci Dünya Savaşı sonrasında anayasa mahkemelerine, bu değerlerin garanti altına alınmasında ve demokratik toplum düzeninin korunmasında önemli bir sorumluluk yüklenmiş, demokratik ilkelerin koruyucusu olarak önemli bir rol verilmiştir.

Temel olarak yasama ve yürütme işlemlerinin anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevli kılınan bu mahkemelerin varlık nedeni anayasalarda yer alan temel değerlerin, ilkelerin, esas ve hükümlerin korunmasıdır. Anayasa mahkemelerine, insanı ve devleti, adalet temelinde yaşatma ortak amacını gerçekleştirmek üzere varlık kazandırılmıştır.

Bu bağlamda anayasa mahkemelerinin asli görevinin temel hak ve özgürlükleri güvence altına alarak, egemenlik yetkisinin kullanımını demokratik ilkeler çerçevesinde belirleyen ve toplumsal sözleşme olarak adlandırılan anayasaların işlevselliğini sağlamak olduğu ifade edilebilir.

Öte yandan temel hak ve özgürlüklerin korunmasına ve geliştirilmesine ilişkin olarak anayasa ve yasalarda birtakım kurallara yer verilmiş olsa da anayasal denetim organı olan anayasa mahkemelerinin rolü bu bağlamda yadsınamaz.

Günümüzde demokratik ülkelerin çok büyük bir kısmında kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyen anayasa mahkemeleri bulunmaktadır. Diğer yandan bireylerin anayasal haklarının ihlal edildiği iddiasıyla doğrudan anayasa mahkemelerine erişimlerini sağlayan anayasa şikâyeti veya bireysel başvuru da gittikçe yaygınlaşarak anayasa yargısının parçası hâline gelmiş bulunmaktadır.

Ülkemizde hâlen yürürlükte bulunan Anayasa'mızın Başlangıç kısmında millet iradesinin mutlak üstünlüğüne, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk milletine ait olduğuna ve bunu millet adına kullanmaya yetkili kılınan hiçbir kişi ve kuruluşun Anayasa'da gösterilen hürriyetçi demokrasi ve bunun icaplarıyla belirlenmiş hukuk düzeni dışına çıkamayacağına vurgu yapılmış ve ayrıca kuvvetler ayırımına işaret edilmiştir. 2. maddesinde ise Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğu hükme bağlanmıştır.

Buna göre Türkiye Cumhuriyeti Anayasası; "demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti", "Anayasa'nın bağlayıcılığı ve üstünlüğü", "insan hak ve özgürlükleri", "kuvvetler ayrılığı" ve "yargısal denetim" gibi

içerdiği ilke ve kavramlar itibarıyla anayasal demokrasiyi esas alan bir anayasa olarak somutlaşmıştır.

Mevcut Anayasa'mıza göre Türk milleti adına olmak üzere yasama yetkisi TBMM'ye, yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı'na ve yargı yetkisi de bağımsız mahkemelere aittir.

Bu bağlamda ülkemizde kanunların anayasaya uygunluğunun denetiminde "merkezî tipte anayasa yargısı" veya "özel mahkeme sistemi" denilen "Avrupa Modeli"nin tercih edildiğini ifade etmek gerekir. Mahkememiz 1961 Anayasası ile kurulmuş ve 1962 yılından itibaren faaliyetine başlamıştır.

Anayasa mahkemelerinin tarihi gözönünde bulundurulduğunda dünyanın en eski ve en deneyimli mahkemelerinden birisinin Türk Anayasa Mahkemesi olduğu görülecektir. Türk Anayasa Mahkemesi görevini kesintisiz olarak sürdüren dünyadaki dördüncü anayasa mahkemesidir. 1962 yılından bu yana görev üstlenen Mahkeme, bu yönüyle dünyadaki en tecrübeli anayasa mahkemelerinin başında gelmektedir. Bu yıl 62. kuruluş yıldönümünü kutlayan Mahkememiz, hukukun üstünlüğünü sağlama ve normların Anayasa'ya uygunluğunu denetleme adına önemli bir görev üstlenmiştir. 2010 yılında getirilen bireysel başvuru mekanizmasıyla da vatandaşların hak ve özgürlüklerini güvence altına alarak anayasa yargısının evrensel ilkelerini uygulamaya devam etmektedir.

Mevcut Anayasa'mızda yapılan iki önemli değişiklik Türkiye'de anayasa yargısı tarihini oldukça değiştirmiştir. Bunlar 2010 ve 2017 değişiklikleridir. Bu değişikliklerle birlikte Türk Anayasa Mahkemesinin denetim alanı genişlemiş, Mahkemeye yeni yetkiler tanınmış ve Mahkeme yeniden yapılandırılmıştır.

Bireysel başvuru yolunun kabulüne ilişkin 2010 değişikliği sonrasında, bireysel başvuruların incelenmeye başlanmasıyla birlikte norm denetimi kararlarında demokratik hukuk devleti ve insan hakları çizgisine doğru belirgin bir değişim söz konusu olmuştur. Zira 2010 değişikliği, Türk Anayasa Mahkemesinin hem bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasında merkezî bir rol oynamasını sağlamış hem de demokratik meşruiyetini artırarak kurumsal yapısını güçlendirmiştir. Bu değişiklikler sonucunda Mahkeme, insan hakları ve demokratik hukuk devleti ilkeleri doğrultusunda daha bağımsız ve daha etkin bir denetim organı hâline gelmiştir.

2010 anayasa değişikliği, Türkiye'de bireysel başvuru mekanizmasının benimsenmesini sağlayarak anayasa yargısına ve hukuk sistemine önemli katkılar sağlamıştır. Bireysel başvuruları inceleme yetkisi, Mahkemeye kamunun işlemlerine karşı şikâyetlerde temel hak ve özgürlükleri tespit etme ve koruma misyonu yüklemiştir. Anayasa Mahkemesi son yıllarda üzerine düşen bu

misyonu başarılı bir şekilde yerine getirmektedir. Mahkeme, kararlarında Türk hukukunun özgürlük anlayışını evrensel standartlara taşımaktadır. Bireylere doğrudan Anayasa Mahkemesine başvurarak hak ihlallerini ileri sürebilme imkânı tanıyan söz konusu yeni yol, Anayasa'da güvence altına alınan hakların ihlal edilip edilmediğinin denetlenmesine olanak sağlayarak teorideki anayasal güvencelerin pratikte hayata geçirilmesini sağlamıştır. Böylece birey ile anayasa arasındaki ilişki somutlaşmış ve Anayasa Mahkemesi, hak ihlallerine ilişkin değerlendirmelerini doğrudan bireylerin başvuruları üzerinden yapma imkânına kavuşmuştur.

Mahkememizin bireysel başvuruda verdiği kararlar sayesinde temel hak ve özgürlüklerin korunması yönünde çok önemli katkılar sağlanmıştır. Ayrıca bireysel başvuru mekanizmasının evrensel insan hakları standartlarının ulusal düzeyde daha hızlı uygulanmasına katkıda bulunduğu, böylece uluslararası insan hakları normlarının iç hukukta daha etkili bir biçimde uygulanmasına zemin hazırladığı da ifade edilmelidir. Öte yandan bireysel başvuru yolunun hayata geçmesinin ardından Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) nezdinde Türkiye aleyhine yapılan başvuruların ve AİHM tarafından Türkiye aleyhine verilen ihlal kararlarının sayısında da önemli ölçüde azalmalar olmuştur. AİHM tarafından etkili bir başvuru yolu olarak kabul edilen ülkemizdeki bireysel başvuru uygulaması, başarılı bir uygulama olarak örnek gösterilmektedir.

Değerli Başkanlar,

Değerli Üyeler,

Değerli Katılımcılar,

Türkiye'de 2017 anayasa değişikliği ile birlikte hükümet biçiminde değişikliğe gidilmiştir. Türk Anayasa Mahkemesi, Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş aşamasında kuvvetler ayrılığı ilkesinin korunması açısından oldukça önemli kararlara imza atmıştır. 2017 anayasa değişikliğiyle Cumhurbaşkanlığına kararname çıkarma yetkisi verilmiştir. Bu çerçevede Anayasa'nın 148. maddesinde Anayasa Mahkemesine, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin (CBK) Anayasa'ya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunu denetleme yetkisi verilmiştir. O tarihten bu yana Türk Anayasa Mahkemesi CBK'ların denetiminde ilkeleri ve temel kriterleri belirlemiştir. Anayasa Mahkemesinin CBK'lar üzerindeki denetiminde iki aşamalı bir süreç uygulanmaktadır. Birinci aşama, "konu bakımından yetki denetimi" olarak adlandırılmakta olup bu aşamada CBK'nın Anayasa'nın 104. maddesine uygun şekilde çıkarılıp çıkarılmadığı incelenmektedir. İkinci aşama ise "içerik denetimi"dir. Bu incelemede yetki sınırları içerisinde çıkarıldığı tespit edilen bir CBK'nın içerik açısından Anayasa'ya uygun olup olmadığı değerlendirilmektedir.

Anayasa Mahkemesinin CBK'lara yönelik bu denetimleri, Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yasama ve yürütme organları arasındaki güçler ayrılığı ilkesinin korunması açısından kritik bir öneme sahiptir. Mahkememiz, Cumhurbaşkanı'nın düzenleme yetkisini kullanırken TBMM'nin yasama yetkisine müdahale etmemesi gerektiğini ve yürütme yetkisinin sınırları içinde kalması gerektiğini belirtmektedir. Anayasa Mahkemesi CBK'lara ilişkin denetim sürecinde ortaya çıkan kararlarında, Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin yasal çerçevesinin nasıl şekillendirilmesi gerektiğine dair önemli ilkelere yer vermiştir.

Türk Anayasa Mahkemesi vermiş olduğu kararlarında yargı bağımsızlığının önemine de değinerek yargının yasama ve yürütme karşısındaki tarafsız duruşunu da vurgulamaktadır. Mahkememize göre yargı bağımsızlığının devlet yapısı içinde yer alan tüm kurum ve kuruluşlar ile kişilere karşı sağlanması gerekir. Dolayısıyla yargı bağımsızlığı "*hâkimin çekinmeden ve endişe duymadan, hukukun öngördüğü gereklerden başka herhangi bir dış etki altında kalmadan*" serbestçe karar verebilmesini sağlamalıdır (AYM, E.2021/83, K.2022/168, 29/12/2022, § 11). Yine Mahkememiz yargı bağımsızlığının adil yargılanma hakkının yanında, diğer tüm temel hak ve özgürlüklerin de başlıca ve en etkin güvencesi olduğunu bildirmektedir (AYM, E.2022/72, K.2023/3, 05/01/2023, § 24).

Türk Anayasa Mahkemesi, vermiş olduğu kararlarında kuvvetler ayrılığı ilkesini dikkate alarak yasama, yürütme ve yargı arasındaki dengeyi sağlamaya çalışmaktadır. Mahkeme, yasaların Anayasa'ya uygunluğunu denetlerken yürütmenin yasama yetkisini aşmasını engellemekte ve yargının bağımsızlığını koruma altına almaktadır. Özellikle 2017 yılında yapılan anayasa değişiklikleri sonrasında, CBK'ların denetlenmesi kuvvetler ayrılığı ilkesinin korunmasında önemli bir güvence olmuştur. Mahkeme, bu denetimi yaparken yürütmenin yasama yetkisine müdahale etmesini engelleyerek demokratik dengeyi muhafaza etmeye çalışmaktadır.

Kuvvetler ayrılığı çerçevesinde Türk Anayasa Mahkemesinin demokratik değerlerin korunmasında üstlendiği rol bağlamında Mahkememizin kararlarına ilişkin istatistiklere baktığımızda ise şunları söyleyebiliriz.

Norm Denetiminde Verilen Kararlar

Son beş yıl itibarıyla norm denetiminde Anayasa Mahkemesince 3.913 kural incelenmiş, bu kuralların 1.572 adedinin iptaline karar verilmiştir. İptal kararlarının önemli bir kısmı iptal edilen kuralın Anayasa'nın ilgili maddesinde güvence altına alınmış olan bir hak veya özgürlüğü Anayasa'ya aykırı biçimde sınırlandırdığı gerekçesine dayalı olarak verilmiştir.

Bireysel Başvuruda Verilen Kararlar

Mahkememize bugüne kadar toplam 635.860 bireysel başvuru yapılmış, bu başvuruların 530.907'si karar bağlanmıştır. Bugün itibarıyla Mahkememizde 104.953 derdest başvuru bulunmaktadır. Karara bağlanan 530.907 başvurunun 56.443 tanesinde yargılamaların makul süre içerisinde tamamlanmadığı tespiti yapılmış ve başvuruculara tazminat ödenmesine karar verilmiştir. 18.838 başvuruda ise (toplamda 19.993 adet olmak üzere) her bir başvurucunun Anayasa'da koruma altına alınmış olan en az bir hak veya özgürlüğünün kamu makamlarınca Anayasa'ya aykırı biçimde sınırlandırıldığı tespit edilmiştir. Bu kararlarda tespit edilen hak ihlallerinin giderilmesi için yeniden yargılama yapılmasına veya başvuruculara tazminat ödenmesine ya da her ikisine birden hükmedilmiştir.

Adil yargılanma hakkı	5.511
Mülkiyet hakkı	4.608
İfade özgürlüğü	4.370
Özel hayatın ve aile hayatının korunması hakkı	1.612
Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı	1.436
Kötü muamele yasağı	817
Kişi hürriyeti ve güvenliği hakkı	420
Etkili başvuru hakkı	344
Yaşam hakkı	254
Ayrımcılık yasağı	140
Maddi ve manevi varlığın korunması hakkı	136
Sendika hakkı	131
Örgütlenme özgürlüğü	88
Suç ve cezaların kanuniliği ilkesi	49
Eğitim hakkı	43
Seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkı	18
Din ve vicdan özgürlüğü	12
Bireysel başvuru hakkı	3
Hükmün denetlenmesini talep etme hakkı	1
TOPLAM	19.993

Değerli Katılımcılar,

Konuşmamın sonuna gelirken bir hususu daha vurgulamak istiyorum. Bugün itibarıyla ÷lkemizde yaklaşık dört buçuk milyon sığınmacı barınmaktadır. Konu, ÷lke güvenliği başta olmak üzere birçok yönden çok sayıda sorun barındırmaktadır. Buna rağmen Mahkememizce, bu konularda intikal eden başvurularda vatandaş-yabancı ayrımı yapılmamaktadır. Sığınmacılara da aynı önem verilmekte, onların hak ve özgürlükleri de vatandaşlarınkı gibi değerlendirilmektedir.

Değerli Dostlar,

İnsanlığın ortak geleceği için, dünyanın her bir yerinde adil ve sürekli nitelikli bir barışın tesisi için en kısa sürede ahlaki değerlere ve adalete dönölmesi ve yeryüzünde adaletin hâkim kılınması dileğiyle, şahsım ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi üyeleri adına hepinizi saygıyla selamlıyorum. Tüm sevdiklerinizle birlikte yaşayacağınız sağlıklı, huzurlu uzun ömürler diliyorum.

Dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.

Kadir ÖZKAYA
Türkiye Cumhuriyeti
Anayasa Mahkemesi Başkanı

¹ Erdoğan Teziç, Anayasa Hukuku, Beta Yayınları, İstanbul, 2003, s.393.